

ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA

GEDENKSCHRIFT
FÜR JOZEF PAULÍK
STUDIEN

ZBORNÍK NA PAMIATKU
JOZEFA PAULÍKA
ŠTÚDIE

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKEHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 9

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR JOZEF PAULÍK JOZEFA PAULÍKA
STUDIEN ŠTÚDIE

Bratislava 2015

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
Bratislava 2015

ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA
ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI

ARCHEOLÓGIA
SUPPLEMENTUM 9
ŠTÚDIE

Vedecký redaktor a zostavovateľ
Juraj Bartík

Redakčná rada
PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda); PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal;
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská; PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.; PhDr. Matej Ruttkay, CSc.; PhDr. Vladimír Turčan;

Posudzovatelia
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD; Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc; PhDr. Juraj Bartík, PhD; Prof. PhDr. Václav Furmánek,
DrSc; Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc; Doc. RNDr. Milan Thurzo, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal; PhDr. Gertrúda
Březinová, PhD; PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.; Doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc.

Grafická úprava: Matúš Lányi
Návrh obálky: Matúš Lányi
Tlač: Dolis, s.r.o.
Neprešlo jazykovou úpravou
Za obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori

Vydalo
Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015

Náklad
400 výtlačkov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015
ISBN 978-80-8060-350-2

PhDr. JOZEF PAULÍK, CSc
30. 3. 1931 – 12. 4. 2013

OBSAH INHALT

- 6 **JURAJ BARTÍK – DAGMAR PÁVOVÁ**
BIBLIOGRAFIA PRÁC JOZEFA PAULÍKA
BIBLIOGRAPHIE VON JOZEF PAULÍK
- 13 **TITUS KOLNÍK**
NAMIESTO NEKROLÓGU NIEKOĽKO OSOBNÝCH SPOMIENOK
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931-2013)
A FEW PERSONAL MEMORIES IN LIEU OF AN ORBITUARY
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931 - 2013)
- 17 **BEATA EGYHÁZY-JUROVSKÁ**
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. AND THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM
- 21 **JOZEF BÁTORA**
SILICITOVÉ DÝKY Z PLAVECKÉHO PODHRADIA A DOLNÉHO LOPAŠOVA
SILIZIUM-DOLCHE AUS PLAVECKÉ PODHRADIE UND DOLNÝ LOPAŠOV
- 29 **ZDENĚK FARKAŠ**
TRI MEDENÉ ČEPELE Z ENEOLITU JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA
DREI KUPFERKLINGEN AUS DEM ÄNEOLITHIKUM DER SÜDWESTLICHEN SLOWAKEI
- 35 **GABRIEL NEVIZÁNSKY – PÉTER PROHÁSZKA**
K POČIATKOM VÝSKUMU EPONYMNEJ LOKALITY MAĎAROVskej KULTÚRY
V ŠESŤDESIATYCH ROKOCH 19. STOROČIA
ZU DEN ANFÄNGEN DER FORSCHUNGSAKTIVITÄTEN AUF DER LOKALITÄT
DER MAĎAROVCE-KULTUR IN MAĎAROVCE
- 53 **PAVOL JELÍNEK**
SLADKOVODNÉ LASTÚRNIKY A ICH SYMBOLIKA V MAĎAROVskej KULTÚRE
SÜSSWASSERMUSCHELN, ARTEFAKTE AUS IHNEN UND IHRE SYMBOLIK
IN DER MAĎAROVCE-KULTUR
- 77 **MÁRIA NOVOTNÁ – PETR NOVÁK**
ZERSTÖRTE SIEDLUNG DER MITTELDANUBISCHEN URNENFELDER IN SUCHÁ NAD PARNOU
PORUŠENÉ SÍDLISKO STREDODUNAJSKÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ V SUCHEJ NAD PARNOU
- 91 **JURAJ BARTÍK – RÓBERT BAČA**
BRONZOVÉ MEČE ZO ZÁHORIA
DIE BRONZESCHWERTER AUS ZÁHORIE
- 109 **ETELA STUDENÍKOVÁ**
URNENFELDERZEITLICHES TOTENHAUS IN JANÍKY – DOLNÉ JANÍKY
DOM MŔTVEHO Z OBDOBIA POPOLNICOVÝCH POLÍ V JANÍKOCH – DOLNÝCH JANÍKOCH
- 123 **VLADIMÍR MITÁŠ – DANA MARKOVÁ**
POHANSKÝ HRAD V KOTMANOVEJ V KONTEXTE SÚVEKÝCH HRADÍSK KULTÚRNEHO
KOMPLEXU JUHOVÝCHODNÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ S ROVNAKÝM
A PODOBNÝM TOPONYMOM
PAGAN CASTLE AT KOTMANOVÁ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORALY HILL-FORTS
OF THE CULTURAL COMPLEX OF THE SOUTHEASTERN URNFIELDS WITH SAME
AND SIMILAR TOPONYM
- 139 **ILON GÁBOR**
EIN SPÄTBRONZEZEITLICHER TRACHT-DEPOT AUS DER GEMARKUNG VON MÉNFŐCSANAK
(NORDWEST-TRANSDANUBIEN)
DEPOT SÚČASŤI KROJA Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ Z KATASTRA OBCE MÉNFŐCSANAK
(SEVEROZÁPADNÉ ZADUNAJSKO)
- 155 **LADISLAV VELIAČIK**
DVE POZORUHODNÉ TEPANÉ BRONZOVÉ NÁDOBY
ZWEI BEMERKENSWERTE GETRIEBENE BRONZEGEFÄSSE

- 167 **TIBERIUS BADER**
LANZENSPITZENDARSTELLUNGEN AUF FELSBILDERN IN DER HÖHLE VON NUCU, RUMÄNIEN
(PRÄHISTORISCHE LANZENSPITZEN IN DER IKONOGRAPHIE)
HROTY KOPIJÍ NA SKALNÝCH VYOBRAZENIACH V JASKYNI NUCU, RUMUNSKO
(PRAVEKÉ HROTY KOPIJÍ V IKONOGRAFII)
- 183 **ONDREJ OŽDÁNI**
BRONZOVÝ TERČ Z OBCE KRAVANY NAD DUNAJOM
A BRONZE DISC FROM THE VILLAGE KRAVANY NAD DUNAJOM
- 187 **TOMÁŠ ZACHAR**
BEMERKUNGEN ZUR REKONSTRUKTION EINES JUNGBRONZEZEITLICHES SCHILDES
AUS ZVOLEN – BALKÁN
POZNÁMKY K REKONŠTRUKCII ŠTÍTU Z MLADŠEJ DOBY BRONZOVEJ
ZO ZVOLENA-BALKÁNU
- 199 **ŠEFČÁKOVÁ ALENA**
PRAVEKÉ RITUÁLNE MASKY Z EUDSKÝCH LEBIEK:
NÁLEZ Z BRATISLAVY-DEVÍNA NA SLOVENSKU
URZEITLICHE RITUELLE MASKEN AUS MENSCHLICHEN SCHÄDELN:
FUND AUS BRATISLAVA-DEVÍN (SLOWAKEI)
- 211 **RADOSLAV ČAMBAL**
ŽELEZNÉ PREDMETY Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ A STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ
Z ČVIRIGOVCA
EISERNE GEGENSTÄNDE AUS DER SPÄTEN BRONZEZEIT UND DER ÄLTEREN EISENZEIT
AUS ČVIRIGOVEC
- 221 **JÚLIUS VAVÁK**
LOŤKOVITÁ SPONA Z VÝŠINNÉHO SÍDLISKA VO SVÄTOM JURE
(K OTÁZKE VÝSKYTU SPŇN S PRIEČNOU LIŠTOU)
KAHNFIBEL AUS DER HÖHENSIEDLUNG IN SVÄTÝ JUR
- 229 **EVA ĎURKOVIČOVÁ**
TOPOGRAFICKÉ POZNATKY O MIKROREGIÓNOCH V OKOLÍ DNEŠNEJ BRATISLAVY A ŠOPRONE
V STARŠEJ DOBE ŽELEZNEJ
TOPOGRAPHISCHE ERKENNTNISSE AUS DEN MIKROREGIONEN IN DER UMGEBUNG
DES HEUTIGEN BRATISLAVA UND SOPRON IN DER ÄLTEREN EISENZEIT
- 255 **GERTRÚDA BŘEZINOVÁ – MICHAL CHEBEN – MATEJ RUTTKAY – MAREK VOJTEČEK**
DVE SÍDLISKÁ Z DOBY LATÉNSKEJ V HORNOM POŽITAVÍ
ZWEI SIEDLUNGEN AUS DER LA TÈNE ZEIT IN DER OBEREN FLUSSLANDSCHAFT VON ŽITAVA
- 275 **VLADIMÍR TURČAN**
ANTROPOMORFNÁ GERMÁNSKA PLASTIKA Z TRNAVY
ANTRHROPOMORPHE GERMANISCHE PLASTIK AUS TRNAVA
- 281 **IGOR BAZOVSKÝ**
RÍMSKA DOLABRA VYBAGROVANÁ Z DUNAJA
RÖMISCHE DOLABRAE AUS DER DONAU
- 285 **KATARÍNA HARMADYOVÁ**
VÝSKUM V KRYPTE KOSTOLA V BRATISLAVE-DEVÍNE
AUSGRABUNG IN DER KRYPTA VON KIRCHE DES HL. KREUZES IN BRATISLAVA-DEVÍN
- 294 SKRATKY PERIODÍK A EDÍCIÍ

BIBLIOGRAFIA PRÁC JOZEFA PAULÍKA BIBLIOGRAPHIE VON JOZEF PAULÍK

JURAJ BARTÍK – DAGMAR PÁVOVÁ

1952

1. E. Molnár: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest 1949. Arch. Rozhledy 4, 1952, 78 (rec.).

1953

2. L. Barkóczi: Brigetio. Budapest 1951. Arch. Rozhledy 5, 1953, 105-106 (rec.).

1954

3. Výskum halštatskej a halštatsko-laténskej osady v Seredi. Arch. Rozhledy 6, 1954, 306-311, 416, 425.

1955

4. Osada z doby železnej. PaS 4, 1955, 423-424.

5. Kostoná industria z mladohalštatskej osady pri Seredi. Arch. Rozhledy 7, 1955, 447-449, 470, 559, 564.

6. Halštatská a halštatsko-laténska osada pri Seredi. Slov. Arch. 3, 1955, 135-194.

7. France Staré: Ilirské nájdbje železne dobe v Ljubljani. Eubřana 1954. Slov. Arch. 3, 1955, 324-325 (rec.).

1956

8. Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. Arch. 4, 1956, 177-212.

9. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v mladšej dobe halštatskej. Referáty. Liblice 1956, 47-50. Rotaprint.

1957

10. Halštatsko-laténske osídlenie Mačianskych vrškov pri Seredi. Arch. Rozhledy 9, 1957, 484, 795, 801-806.

11. Záchraný výskum na neolitickom sídlisku v Borovciach pri Piešťanoch. Slov. Arch. 5, 1957, 271-306. (spoluautor T. Kolník)

12. Skýtsko-halštatská chata v Dvoroch nad Žitavou. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 78-81.

1958

13. Výskum na pieskovisku v Hurbanove. Arch. Rozhledy 10, 1958, 481-487, 497-498.

14. Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Arch. 6, 1958, 223-235. (spoluautor E. Rejholec)

15. Nové hrobové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku. Slov. Arch. 6, 1958, 361-379.

1959

16. Neolitické nálezy v Kopčanoch, okres Michalovce. Arch. Rozhledy 11, 1959, 785-787, 806, 810. (spoluautor J. Vízdal)

17. Nález polozemnice v Horných Lefantovciach. Arch. Rozhledy 11, 1959, s. 495-496, 509, 513-522.

18. Ružicové spony zo Slovenska. Slov. Arch. 7, 1959, 328-362.

19. Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej v Chotíne. Dějiny a současnost 4, 1959, 36-37.

20. Neznáme poklady Považia. PaS. 8, 1959, č. 23, 24-26. (spoluautor T. Kolník)

21. Halštatsko-laténske osídlenie „Hrádku“ v Michalovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 177-180.

22. Mladohalštatská zemnica v Bučanoch. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 146-147.

23. K otázke vzniku a vývoja velatickej kultúry na juhozápadnom Slovensku. Referáty. Liblice 1959, II. časť, 47-56.

24. Nález mladohalštatskej mohyly v Malej nad Hronom, okres Štúrovo. Arch. Rozhledy 11, 1959, 796-800, 810-811, 817-818.

25. Nové nálezy z „Hradíšť“ pri Pobedime. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 153-156. (spoluautorka D. Bialeková)

26. Pokračovanie výskumu v Očkove. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 180-183. (spoluautor T. Kolník)

27. Čachtice v praveku (Súpis archeologickej zbierky v Čachticiach). Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 87-114. (spoluautor T. Kolník)

1960

28. Loďkovité spony z Abrahámu na Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 330-336, 348.

29. K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 408-427.

30. Stephan Foltini: Velemszentvid ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. Slov. Arch. 8, 1960, 286-288 (rec.).

31. Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-51. Slov. Arch. 8, 1960, 60-124. (spoluautor A. Točík)

1961

32. Velatická mohyla v Očkove (Príspevok k problematike pohrebného rítu stredodunajskej kultúrnej oblasti v mladšej dobe bronzovej). Referáty. Liblice 1961, 25.

33. Patriarchálne rodové zriadenie. In: Dejiny Slovenska I. Bratislava 1961, 40-50. (spoluautor A. Točík)

34. Hlinená cista z Abrahámu. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 241-243.

35. Ďalšie hrobové nálezy zo Serede. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 243-244.

36. Tisícročné šperky. PaS 10, 1961, č. 17, 26-27.

1962

37. Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Arch. 10, 1962, 5-96.
38. Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Sborník Československé Společnosti Arch. 2, 1962, 113-139.
39. Život a umenie doby železnej na Slovensku. Bratislava 1962. (spoluautori M. Novotná a B. Benadík)
40. Turci pri Nových Zámkoch. PaS 11, 1962, č. 19. (spoluautor T. Kolník)
41. Nepísaná história. PaS 11, 1962, č. 22, 7-11.
42. Za prejavmi monumentálnej architektúry na Slovensku. Krásy Slovenska 39, 1962, 310-311.
43. Kniežacie mohyly na Slovensku. Svet vedy 9, 1962, 607-611.
44. Čakanské pohrebisko v Marcelovej. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 99-108.
45. Hlinený mesiacovitý idol z Križovian nad Dudváhom. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 100-116.
46. Nový bronzový meč typu Riegeesee zo Slovenska. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 117-118.
47. Bronzový halštatský meč z Trakovíc. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 119-122.
48. Nový hromadný nález pazúrikových čepelí na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 263-265.
49. Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 27-57.
50. Dva nové bronzové meče s jazykovitou rukoväťou na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, s. 58-64.
51. Chata zo staršej doby železnej v Križovianoch nad Dudváhom. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 65-76.
52. Starší nález bronzového noža z Banky. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 119-120.
53. Nález hrivien v Rastislaviciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 121-124.
54. Velaticko-baierdorfská mohyla v Očkove pri Piešťanoch. Arch. Rozhledy 14, 1962, 327-328, 336-340, 369.
55. Müller-Karpe, H: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen I, II. Berlin 1959. Slov. Arch. 10, 1962, 477-480 (rec.).

1963

56. K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Arch. 11, 1963, 269-338.
57. K problematike mladšej doby bronzovej na Slovensku. Referáty. Liblice 1963, I. časť, 88-94. (spoluautorka Z. Pivovarová)
58. Zlato v našom praveku. PaS 12, 1963, č. 17, 36-39.
59. Kromer, K.: Brezje. Halštatske mogile z Brezij pri Trebelnem. Ljubljana 1959. Slov. Arch. 11, 1963, 261-262 (rec.).

1964

60. Význam severných „popolnicových“ polí pre vnútrokarpatský vývoj. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 163-184.
61. Na návšteve v pravekom dome. PaS 13, 1964, č. 19, 35-39.

1965

62. Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 35-85.
63. Nález štítových puklíc z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 17-32.
64. Hromadný nález bronzov v Brvništi na severnom Slovensku. Arch. Rozhledy 17, 1965, 338-342.
65. „Čínsky múr“ na Slovensku. Krásy Slovenska 42, 1965, 88-89.
66. Kto zakopal poklad? PaS 14, 1965, č. 1, 30-32. (spoluautor Š. Blaho)
67. Nálunk is találtk szoliduszokat. Természet és társadalom 5, 1965, č. 2, 30-32. (spoluautor Š. Blaho)
68. Húni – Attila – Slovensko. Svet vedy 12, 1965, č. 2, 69-73.

1966

69. Pohľady do minulosti Považia. Mohyla z mladšej doby bronzovej a pohrebisko z doby rímskej v Očkove. Bratislava – Trenčín 1966. (spoluautor T. Kolník)
70. Stredná doba bronzová. Mladšia doba bronzová. Staršia doba železná. In.: Pravek východného Slovenska. Malá monografia východného Slovenska VIII/1, Košice 1966, 112-147.
71. Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Arch. 14, 1966, 357-396.
72. La Slovaquie pendant le bronze récent et le premier âge du fer. Investigation archéologiques en Tschécoslovaquie. Prague 1966, 277-280.
73. Praveké zbrane na území Slovenska. Svet vedy 15, 1966, č. 6, 334-340.
74. Armas prehistoricas en Eslovaquia. Panorama de la ciencia. Bohemia, Habana, December 1966.

1967

75. Archeologická prírodná rezervácia v Očkove, okr. Trenčín. Múzeum (Bratislava) 12-4, 1967, 15-19.
76. Diskrétnosti. Rozlet 4, 1967, č. 1, 26.

1968

77. K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Zbor. SNM 62, Hist. 8, 1968, 3-43.
78. Príspevok k problematike výzbroje a výstroja bojovníkov v mladšej dobe bronzovej. Múzeum (Bratislava) 13-4, 1968, 252-255.
79. Na úsvite našich dejín. PaS 17, 1968, č. 1, 6-10.

1969

80. Maďarsko-slovenský archeologický slovník. Vysokoškolské učebné texty. Bratislava 1969 (rotaprint).
81. Mohyla z mladšej doby bronzovej v Lužanoch. Zbor. SNM 63, Hist. 9, 3-51.
82. Kultový život a jeho hmotné prejavy v mladšej dobe bronzovej na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 14-3, 1969, 141-144.
83. Archeológia a hračky. PaS 18, 1969, č. 19, 44-48.

1970

84. Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku. Zbor. SNM 64, Hist. 10, 1970, 25-83.
85. Predbežné výsledky výskumu keltského oppida v Plaveckom Podhradí. Arch. Rozhledy 22, 1970, 544-555.
86. Panzer der jüngeren Bronzezeit aus der Slowakei. 49. Ber. RKG 1968, Berlin 1970, 41-61.
87. Pohrebný rítus v mladšej dobe bronzovej vo svetle nových archeologických výskumov. Múzeum (Bratislava) 15-2, 1970, 95-97.

1971

88. Spindlersfeldské spony na Slovensku. Zbor. SNM 65, Hist. 11, 1971, 25-47. (spoluautor B. Chropovský)
89. Kultový nález na hradisku z mladšej doby bronzovej v Plaveckom Podhradí. Musaica 11, 1971, 31-40.
90. Čakanská kultúra na Slovensku. Zprávy Československé Společnosti Arch. 13, 1971, č. 5, 79-90.
91. Keltské oppidum Pohanská v Plaveckom Podhradí. Zbor. SNM 65, Hist. 11, 1971, 49-63.
92. Keltische oppidum Pohanská bei Plavecké Podhradie. Arch. Rozhledy 23, 1971, 325.

1972

93. Hromadný nález bronzových predmetov z Dolných Janík, okres Bratislava-vidiek. Zbor. SNM 66, Hist. 12, 1972, 5-34.
94. Velatická kultúra na Slovensku. Zprávy Československé Společnosti Arch. 14, 1972, č. 1-2, 1-28.
95. Výstava „Umenie starých Čibčov na Bratislavskom hrade.“ Múzeum (Bratislava) 17-4, 1972, 258-259.

1973

96. Hlinené praslenny na keltskom opide Pohanská v Plaveckom Podhradí. Zbor. SNM 67, Hist. 13, 1973, 31-60.

1974

97. Jama z mladšej doby bronzovej v Ivanke pri Nitre. Zbor. SNM 68, Hist. 14, 1974, 33-44.
98. K významu mohýl z mladšej doby bronzovej v pravekom vývoji Slovenska. Slov. Arch. 22, 1974, 78-81.
99. Výskum Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v rokoch 1972-1973 v Palárikove. Múzeum (Bratislava) 19-1, 1974, 41-44.

1975

100. K začiatkom staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku. Zbor. SNM 69, Hist. 15, 1975, 19-53.
101. Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slov. Arch. 23, 1975, 283-332. (spoluautor L. Zachar)
102. K výskumu mohýl mladšej doby bronzovej na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 20-4, 1975, 230-234.
103. Výskum mohýl z mladšej doby bronzovej v Dedínke. AVANS 1974/1975, 72-73.
104. Ein Grabhügel der Čaka-Kultur von Dedinka. Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. 1975, 57-59.
105. Mohyly na Slovensku. Smena na nedeľu 10, 1975, č. 44, 4; č. 45, 4.
106. Zločinnosť v našom praveku. Bezpečnosť. Ústredný časopis federálneho ministerstva vnútra. Ročník 29-18, 1975, 3, 6.

1976

107. Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
108. Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 28, 1976, 369-373.
109. Neolitické osídlenie v Palárikove. AVANS 1975/1976, 175-176.
110. Slovanské pohrebisko v Tvrdošovciach. AVANS 1975/1976, 176-177.

1977

111. Premlčané zločiny. Smena na nedeľu 12, 1977, č. 35, 4; č. 36, 4.
112. Výskum slovanského pohrebiska v Tvrdošovciach. Múzeum (Bratislava) 22-1, 1977, 60.

1978

113. Mladšia doba bronzová a staršia doba železná. In: Slovensko, Dejiny. Bratislava 1978, 78-102.
114. Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. Zbor. SNM 72, Hist. 18, 1978, 83-121. (spoluautorka L. Kraskovská)
115. Jungbronzezeitliche Hügelgräber in der Südwestslowakei. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 10, Wien, 1978, 44-46.
116. Výskumy mohýl z mladšej doby bronzovej vo Veľkých Ripňanoch. AVANS 1977/1978, 189-192.

1979

117. Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápure. Slov. Arch. 28, 1979, 87-124. (spoluautor A. Točík)
118. Hlinené klenotnice. Elektron 1979, č. 9, 41-44.
119. Bez úsmevu zvečnená. Slovenka 31, 1979, č. 26, 14-15.

120. Kult slnka pod Tatrami. PaS 28, 1979, č. 11, 52-56.
121. Napkultusz a Tatra alatt. Természet és társadalom 19-6, 1979, 44-48.
122. Príspevok k rozboru keramiky na pohrebiskách z mladšej doby bronzovej. Zbor. SNM 73, Hist. 19, 1979, 13-20.
- 1980
123. Praveké umenie na Slovensku. Bratislava 1980.
124. Prähistorische Kunst in der Slowakei. Bratislava 1980.
125. Archeologický výskum vo Veľkých Ripňanoch. AVANS 1978/1980, 203-206.
126. Zisťovací výskum v Bratislave-Karlovej Vsi. AVANS 1979/1980, 159-160.
127. Zisťovací výskum v Hradišti pod Vrátnom. AVANS 1979/1980,
128. Slovenská Iliada. PaS 29-21, 1980, 52-57.
- 1981
129. Začiatky hlinenej plastiky na Slovensku. ARS 77, 10-20.
130. Zisťovací archeologický výskum v Dedinke. AVANS 1980/1981, 218-219.
131. A szlovák Iliász. In: Természet és társadalom, 21-1, 42-47.
- 1982
132. Hromadný nález sitnianskeho typu z Očovej, okr. Zvolen. Zbor. SNM 76, Hist. 22, 19-27.
133. Zisťovací výskum opevnenej osady čačianskej kultúry v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1981/1982, 217-218.
- 1983
134. Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava. (spoluautor E. Studeníková)
135. Mohyla čačianskej kultúry v Dedinke, okres Nové Zámky. Zbor. SNM 77, Hist. 23, 31-61.
136. Postavenie eponymnej mohyly v Čake vo svetle nových poznatkov o výskume mohýl. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 79-85.
137. Príspevok k vystihnútiu niektorých sídliskových zákonitostí v mladšej dobe bronzovej. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E-28, 291-298.
138. Doplnovací výskum mohyly v Šuranoch. AVANS 1982/1983, 195.
139. Druhý rok výskumu opevnenej čačianskej osady v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1982/1983, 73.
140. Nález podkovy v Bratislave. AVANS 1982/1983, 196-197.
141. Osídlenie z mladšej doby bronzovej v Salke. AVANS 1982/1983, 197-198.
142. Praveké ostrovné osady v Bielovciach. AVANS 1982/1983, 198.
- 1984
143. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbor. SNM 78, Hist. 24, 27-46.
144. Bronzový diadém z Dedinky, okres Nové Zámky. Zborník prác Ludmily Kraskovskej k životnému jubileu. Bratislava, 39-47.
145. Ďalší rok výskumu v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1983/1984, 173-174.
146. Významný mladopaleolitický nález v Salke. AVANS 1983/1984, 175.
- 1985
147. Posledný rok výskumu na opevnenej výšinej osade čačianskej kultúry v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1984/1985, 184-188.
148. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (III). Zbor. SNM 79, Hist. 25, 37-50.
- 1986
149. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). Zbor. SNM 80. Hist. 26, 69-106.
150. Sonda do praveku (Praveká dedina pod Vysokými Tatrami). Ozveny histórie – Vlastivedná príloha Podtatranských novín, 12-2.
151. Novotný B. a kol.: Encyklopédia archeológie, Bratislava 1986, 20 hesiel.
- 1987
152. Výskum velatického hradiska v Marianke. AVANS 1986/1987, 84.
153. Praveké hradisko v Malých Karpatoch. Krásy Slovenska.
154. Z muzeálnych zbierok. Nástenný kalendár na rok 1987.
155. Kult vody. PaS 36, 33-36.
156. A víz oskori kultusza. Természet és társadalom 27, 59-63.
- 1988
157. Druhý rok výskumu v Marianke. AVANS 1987/1988, 107.
158. K bojovníckemu výstroju v mladšej dobe bronzovej. Zbor. SNM 82, Hist. 28, 11-25.
- 1989
159. Neskoroeolitická mohyla v Šuranoch, okr. Nové Zámky, Arch. Rozhľedy, 41, 368-378. (spoluautorka M. Novotná)
160. Očkov – archeologická prírodná rezervácia. Osvetová práca, 8, 37-38.
161. Plavecké Podhradie - vrch Pohanská. Osvetová práca, 12, 35-36.
162. Zlato z praveku Slovenska. PaS 12, 56-58.
163. Dórovia na Slovensku? Nedeľná Pravda, 15. 9. 1989.

1990

- 164. Výskum protitureckej opevnenej polohy v Palárikove. Zbor. SNM. 84, Hist. 30, 85-105.
- 165. Mladopaleolitické sídlisko v Salke. Arch.Rozhledy 42, 13-21. (spoluautor J. Hromada)
- 166. Mohyly z mladšej doby bronzovej na Slovensku. Sprievodca po výstave. Bratislava.
- 167. Ďalší rok výskumu v Marianke. AVANS 1988/1990, 134-135.
- 168. Dedinka - nálezisko svetového významu. In: Osvetová práca 14, 36-37.
- 169. Mohyla v Čake a čakanská kultúra. In: Osvetová práca 14.
- 170. Ženský odev v mladšej dobe bronzovej vo svetle archeologických výskumov. Múzeum (Bratislava), 35-4, 19-23.
- 171. Pyramídy na Slovensku. Kam v Bratislave 8, 28-29.

1991

- 172. Doc.Dr. Mária Novotná, DrSc. jubiluje. Múzeum (Bratislava) 36-3, 73.
- 173. Životné jubileum PhDr. Magdy Pichlerovej, CSc. Múzeum (Bratislava) 36-4, 73-74.
- 174. Výskumu v Mariánke. AVANS 1988/1991, 78-79.

1992

- 175. Osada čakanskej kultúry v Dedinke. Siedlung der Čaka-Kultur in Dedinka, Bezirk Nové Zámky. Zbor. SNM 86, Arch. 2, 45-66.
- 176. Počiatky starovekých Olympijských hier. The Beginnings of the Ancient Olympic Games. Pamiatky a múzeá 1992-4, 4-5.
- 177. Pokračovanie výskumu v Marianke. AVANS 1989, 86.

1993

- 178. Nález pozlátenej hlinenej nádoby v očkovskej mohyle. Fund eines vergoldeten Tongefäßes aus einem Hügelgrab in Očkov. Zbor. SNM 87, Arch. 3, 21-28.
- 179. Polozemnica na Mačianskych vrškoch pri Seredi. Junghallstattzeitliche Hütte von Mačianske vršky bei Sereď. Zbor. SNM 87, Arch. 3, 29-31.
- 180. Ženský hrob v Dedinke. Woman's Grave at Dedinka. Pamiatky a múzeá 1993-3, 4-5.
- 181. Bronzom kované dejiny. Bratislava.
- 182. Výstavy stredovekých kachlíc. Múzeum (Bratislava) 38-4, 40-41.
- 183. Výstava Ej, kade ja chodieval... Múzeum (Bratislava) 33-3, 42.
- 184. Výsledky doplnkového výskumu na mohyle v Očkove. AVANS 1992/1993, 105-106.

1994

- 185. Velatická mohyla v Očkove. Das Velatice Hügelgrab in Očkov. Zbor. SNM 88, Arch. 4, 17-24.
- 186. Výstava Poklady Pohanskej. Múzeum (Bratislava) 39-3, 34.
- 187. Turci na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 39-4, 29-30.

1996

- 188. Železný nôž z Marianky. Das eiserne Messer aus Marianka. Zbor. SNM 90, Arch. 6, 43-56.
- 189. Venované PhDr. Levovi Zacharovi. Zbor. SNM 90, Arch 6, 5. (spoluautorka B. Egyházy-Jurovská)

1999

- 190. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke. I. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka I. Zbor. SNM 93, Arch. 9, 29-54.

2000

- 191. Počiatky osídlenia devínskeho hradiska v mladšej dobe bronzovej. Slov. Arch. 48, 2000, 37-86. (spoluautorka V. Plachá)
- 192. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke II. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka II. Zbor. SNM 94, Arch. 10, 29-60.
- 193. Devínske hradisko – kultové centrum v praveku. Die Burgstätte Devín – ein prähistorisches Kultzentrum. Bratislava. Spisy MM XII, 21-36. (spoluautorka V. Plachá)
- 194. Doklady pravekého bojovníctva na Devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 46-1, 4-7.
- 195. Nález polotovaru kultovej masky z ľudskej lebky z Devína. Múzeum (Bratislava), 46-2, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)
- 196. Praveký odev vo svetle nálezov na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 46-3, 1-6. (spoluautorka V. Plachá)
- 197. Nález hlinenej hlavičky koňa. Nový unikátny nález na devínskom hradisku. (Bratislava) 46-4, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)

2001

- 198. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke. III. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka III. Zbor. SNM 95, Arch. 11, 9-72.
- 199. Výnimočný archeologický nález na devínskom hradisku – bronzový diadém. Múzeum (Bratislava) 47-1, 1-3. (spoluautorka V. Plachá)
- 200. Kostoná industria v praveku na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 47-2, 1-3. (spoluautorka V. Plachá)
- 201. 10 rokov Zborníka SNM Archeológia. In: Múzeum (Bratislava) 47-4, 41.
- 202. Bronziarstvo v praveku na devínskom hrade. Bratislava. Spisy MM XIII, 45-56. (spoluautorka V. Plachá)
- 203. Výstava Pamätník plynúceho času. Múzeum (Bratislava) 47-2, 38.

2002

204. Príspevok ku kultu doby bronzovej I. Ein Beitrag zum Kultwesen der Bronzezeit I. Zbor. SNM 96, Arch. 12, 7-16.
205. Akropola devínskeho hradiska po zániku starobronzovej civilizácie. Múzeum (Bratislava) 48-3, 1-2. (spoluautorka V. Plachá)
206. Velatické opevnenie devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 48-4, 1-2. (spoluautorka V. Plachá)
207. Der Bronzehortfund aus Bratislava-Rusovce. Anodos 2/2002, 277-294. (spoluautori J. Schmidtová; P. Baxa)
208. Zásobnicová jama z mladšej bronzovej doby na devínskom hradisku. Bratislava. Spisy MM XIV, 7-14. (spoluautorka V. Plachá)
209. Slncový kôň z Devína. Historická revue 13-4, 2002 26-27. (spoluautorka V. Plachá)

2003

210. Príspevok ku kultu doby bronzovej II. Ein Beitrag zum Kultwesen der Bronzezeit II. Zbor. SNM 97, Arch. 13, 35-92.
211. K bojovníckemu výstroju z doby bronzovej v Karpatskej kotline. Musica XXIV, 15-37.
212. Kultový objekt z mladšej doby bronzovej na devínskom hradisku. Bratislava. Spisy MM XV, 9-18. (spoluautorka V. Plachá)
213. Opevnenie devínskeho hradiska v neskoršej bronzovej dobe. Múzeum (Bratislava) 49-1, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)
214. Nový unikátny nález na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 49-2, 1-4. (spoluautorka K. Harmadyová)
215. Další nález kultového rázu z Devína. Múzeum (Bratislava) 49-3, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)
216. Kultová šálka z devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 49-4, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)

2004

217. Archeologický výskum na Pohanskej v Plaveckom Podhradí v roku 1990. Pamiatke Leva Zachara. Archäologische Forschung auf Pohanská in Plavecké Podhradie im Jahre 1990. Dem Andenken von Lev Zachar. Zbor. SNM 98, Arch. 14, 43-66. (spoluautorka K. Tomčíková)
218. Prilba alebo kultový závesok? Zvláštny nález z devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 50-1, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)
219. Starobronzová kultová obeta na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 50-2, 1-2. (spoluautorka K. Harmadyová)
220. Devín v praveku. Malá vlastivedná knižnica. Komárno. (spoluautorka V. Plachá)

2005

221. Další hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí. Slov. Arch. 53, 2005, 85-122.

2006

222. Archeologický výskum na Pohanskej v Plaveckom Podhradí roku 1990 – 2. časť. Archäologische Forschung auf Pohanská in Plavecké Podhradie im Jahre 1990 – 2. Teil. Zbor. SNM 100, Arch. 16, 2006, 73-106. (spoluautorka K. Tomčíková)

PRAVEKÉ RITUÁLNE MASKY Z ĽUDSKÝCH LEBIEK: NÁLEZ Z BRATISLAVY-DEVÍNA NA SLOVENSKU

ALENA ŠEFČÁKOVÁ

Keywords: *Human skull, Prehistory masks, Late Bronze Age, rituals of human heads, Bratislava-Devín, Slovakia, Central Europe*

Abstract: *Prehistoric ritual masks from human skulls: The find from Bratislava-Devín (Slovakia). Except the regular burial places, in various objects at settlements or in places with difficult access, such as caves and gorges, some skulls could be rarely found. During various periods starting from the Palaeolithic, also isolated facial parts of the skull sometimes occurred. Such strange faces have certain features which lead us to think that at the time of death, or shortly afterwards, they were deliberately separated from the body. The isolated facial part of the skull looks almost schematic at first glance; it naturally evokes a mask and there are several reasons to believe that it was also used in this manner. Among these interesting finds, also a part of the skull from the Late Bronze Age found in Bratislava-Devín (Slovakia) could be assigned.*

Prečo vznikali masky z ľudských lebiek?

Aspoň približné a veľmi zjednodušené vysvetlenie si môžeme načrtnúť s pomocou súčasných etnologických a etnografických analógií. Všeobecne je hlava vlastne najvýraznejšou súčasťou nášho tela, ktorá nás najmä prostredníctvom tváre fyzicky charakterizuje a s pomocou mozgu riadi nielen naše telo, ale vďaka myšlienkam a rozhodnutiam aj náš osud a osud najbližšieho sveta.

Ľudské hlavy boli vždy fascinujúcim objektom, a preto problém kultu hláv je priveľmi široký a rôznorodý (*Wieczorek/Rosendahl 2011*). Už od praveku bol hlave pripisovaný zvláštny význam a manipulovalo sa ňou izolovane. V rámci pohrebného ritu sa občas stretávame s oddelením hlavy od ostatného tela, s jej špeciálnou úpravou a sekundárnym premiestnením.

V prípade pochovania lebiek možno predpokladať, že išlo o magicko-náboženský akt, pretože hlava (t.j. mozog) sa pokladala za sídlo „duše“. Oddávna bola vďaka snom, extatickým a paraextatickým skúsenostiam známa existencia prvku nezávislého od tela, ktorý moderné jazyky označujú termínmi „duša“, „duch“, „dych“, „život“, „dvojník“ atď. Tento „duchovný“ prvok (nemožno ho nazvať inak, pretože sa chápal ako obraz, vidina, „zjavenie“ atď.) bol prítomný v celom tele a v určitom slova zmysle bol jeho „dvojníkom“. Umiestnenie „duše“ alebo „ducha“ do mozgu však malo značné následky: na jednej strane sa ľudia nazdávali, že keď skonzumujú mozog obete, môžu tým asimilovať jej „duchovný“ prvok; na druhej strane sa lebka, zdroj sily, stala kultovým predmetom (*Eliade 1995, 50*). Hlavy boli používané ako trofeje aj v súvislosti s potvrdením významu vlastného spoločenského statusu.

V rituáloch rôznych systémov viery majú svoje mimoriadne miesto aj tvárové časti lebiek. Niektoré z nich nesú znaky masiek slúžiacich na premenu – „zamaskovanie“ nositeľa. Masky sú neoddeliteľnou súčasťou kultúry mnohých prírodných národov a vo svojej reziduálnej podstate existujú aj v ľudovej kultúre industriálnej spoločnosti (masky fašiangové, v mikulášskej tradícii ...atď.). Pôvod masky súvisí so zdobením a úpravou tela. Tieto úkony sú spojené s podchytením síl zaisťujúcich úspešný chod prírody a spoločnosti, a od mytologických období sa obnovujú (regenerujú) pomocou obradov (*Justoň 1993, 132*).

Základným motívom v umení raných megalitických roľníckych kmeňov juhovýchodnej Ázie je uctievanie predkov (*Lommel 1972, 105*). Keďže potomkovia boli presvedčení, že vôľou predkov je prostredníctvom nich večne zotrvať vo svete živých, hlavný záujem človeka sa sústredil na plodnosť a na prenášanie „životnej sily“ spoločenstva z generácie na generáciu. Verili, že všetka duchovná sila je sústredená v hlave, čo nakoniec viedlo k „zbieraniu (loveníu)“ hláv.

Medzi známe starobylé antropologické nálezy pripomínajúce masku patrí tvárová časť neandertálc z Krapiny 3 (*Radović/Smith/Trinkaus/Wolpoff 1988, 14-15*). V tomto prípade však ide zrejme o výsledok kanibalizmu, alebo sekundárneho pohrebu.

Vzácné sa fenomén masiek z ľudských lebiek vyskytuje už v neolite, častejšie však v dobe bronzovej a v halštate. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť neolitické lebky s domodelovanými črtami tváre, či už ide o známe lebky z Jericha (*Kenyon 1954, 107-108*), alebo o lebky z pohrebiska z doby bronzovej z východoeurópskej kultúry katakombových hrobov z blízkosti mesta Moločansk na juhu strednej Ukrajiny (*Bubl 2011*). Lebky z Jericha (obr. 1) majú horné časti nepokryté, ale tváre sú domodelované ílom a páleným vápnom. Ich očné sú vyplnené dvojicami lastúr tak, aby štrbina medzi nimi napodobovala vertikálnu zrenicu akoby otvoreného oka. Niekedy sú črty tváre, vlasy a ústa zdôraznené červenou a čiernou farbou. V čase, keď sa tváre lebiek upravovali, ich mäkké časti boli odstránené a vnútro vyplnené hlinou. Nepredstavujú teda posmrtné masky.

Tváre niektorých pochovaných mužov, ale aj žien a detí z Ukrajiny, sú po dôkladnom odstránení mäkkých častí iba nahrubo domodelované ílom, majú vyplnené otvory a sú ozdobené červenými prúžkami okru. Oči a ústa sú domodelované ako u človeka, ktorý spí alebo je mŕtvy. Lebky síce dodatočne pochovali do tej istej hrobovej jamy ako zvyšok tela, ale iba zriedka ležia v anatomickej polohe.

Obr. 1 Lebka bez sánky s domodelovanou tvárou, Jericho, predkeramické obdobie B, neolit, 7200 rokov BC, zo zbierok Britského múzea (Londýn, Veľká Británia). Foto: Alena Šeďčáková.

Abb. 1 Schädel ohne Unterkiefer mit nachmodelliertem Gesicht, Jericho, vorkeramische Zeit B, Neolithikum, 7200 BC, aus den Sammlungen von British Museum (London, Großbritannien). Foto: Alena Šeďčáková

Niektoré antropologické nálezy priamo pripomínajú masky z tvári ľudských lebiek. Napríklad z jamy datovanej do obdobia mladšej lineárnej keramiky z Eislebenu (Sasko – Anhaltsko, Nemecko) pochádza poškodená tvárová časť dospelého jedinca, na ktorej však nevidieť stopy po zámernej manipulácii alebo po opotrebovaní (*Orschiedt 2011*). Podobá sa na dva o niečo mladšie nálezy z dolnosaského Hunte 1 (# 2562) nesie určité stopy pripomínajúce zhotovovanie masky. Na jej čele vidno poranenie, ktoré mohlo byť príčinou smrti. Na zadnej časti lebky sú stopy po ohni a vyhladenie spôsobené častým používaním. Na týchto lebkách nie sú dôkazy o ich prípadnom doplnení prírodnými materiálmi (hlinou, textíliami, mušľami) alebo o ich pomaľovaní pigmentmi.

Obr. 2 Lebky z Melanézie s domodelovanými a ozdobenými tvármi, súčasnosť, zo zbierok Etnologického múzea (Berlín, Nemecko): 1 – lebka ozdobená voskom a rôznymi druhmi mušlí, v očiach sú operkulá slimákov, Wohl Lamussong, Nové Írsko, z kolekcie Asmusa, 1920; 2 – lebka s ľudskými vlasmi, tvárou domodelovanou ílom a v očiach so škrupinami z ulít slimákov, z kolekcie expedície do oblasti stredného Sepiku, Nová Guinea, 1912/13; 3 – lebka pokrytá zmesou ílu, rastlinných vlákien a figovej šťavy s parochňou z textílií, Malekula, Vanuatu (Nové Hebridy), z kolekcie Lemaira, 1968; 4 – Šalamúnove ostrovy, z kolekcie Merk-Ikiera, 1928. Foto: Alena Šefčáková.

Abb. 2 Schädel aus Melanesien mit nachmodellierten und verzierten Gesichtern, Gegenwart, aus den Sammlungen des Ethnologischen Museums (Berlin, Bundesrepublik Deutschland): 1 – Schädel verziert mit Wachs und verschiedenen Muschelarten, in den Augen sind Operculum von Schnecken, Wohl Lamussong, Neues Irland, aus der Kollektion Asmus, 1920; 2 – Schädel mit menschlichen Haaren, Gesicht mit Ton nachmodelliert und in Augen Schalen von Schnecken, aus der Kollektion der Expedition in das Gebiet von mittlerem Sepik, Neue Guinea, 1912/13; 3 – Schädel bedeckt mit einer Mischung von Ton, Pflanzenfasern und Feigensaft mit einer Perücke aus Textilien, Malekula, Vanuatu (Neue Hebriden), aus der Kollektion Lemair, 1968; 4 – Salomoninseln, aus der Kollektion Merk-Ikier, 1928. Foto: Alena Šefčáková.

Masky z ľudských lebiek mali teda obradnú funkciu. V takom prípade človek s nasadenou maskou stráca svoju identitu, aby tak dovolil na niekoľko okamžikov svojmu predkovi, totemickému zvierat'u alebo mýtickému hrdinovi ožiť a ukázať svoju tvár (Justoň 1993, 133). Nie je dokázané, že by sa tieto masky používali ako pohrebné alebo divadelné.

Rituálom spojeným s uctievaním predkov bol v podstate aj kanibalizmus, ktorý sa vyskytoval od praveku a mohol byť príčinou narušenia lebiek takým spôsobom, že niektoré ich časti pripomínali masky. Ešte donedávna ho praktikovali niektoré ostrovné skupiny v Polynézii a Melanézii (Millerová 2007, 112). Vlastný kanibalizmus, poskytujúci veľmi širokú a vďačnú tému, bol pozorovaný takmer na všetkých kontinentoch (Hogg 1995).

Na tichomorskom pobreží bol zvyk ozdobovať trofeje – hlavy nepriateľov zabitých v boji alebo hlavy ľudských obetí (často sa zhodovali) priebežne nahradený vyrezávaním hláv z dreva alebo vytesaním z kameňa. Motív tváre alebo masky, či už ako taký alebo ako súčasť tzv. *korvaru*, má presný význam – odvracať zlo. *Korvar* je čupiaci postava (predka), ktorá má namiesto vyrezávanej hlavy lebku, alebo má lebku vloženú do dutej hlavy. Postavy predkov poskytujú útulok duši mŕtveho, ktorého lebka je k nim pripevnená. Takto sa živí vlastníci *korvaru* môžu obracať o pomoc k jeho duši (Lommel 1972, 108-109). Vyzdobené ľudské lebky sú veľmi časté na Borneu, na Novej Guinei – vôbec v oblasti Melanézie a na Novom Zélande. Z týchto oblastí pochádzajú aj vypreparované (mumifikované) hlavy či lebky, prípadne ich tvárové časti, doplnené vrstvou hliny, pričom mávajú v očniciach vložené mušle kauri (obr. 2). Masky sú pravdepodobne odvodené od motívu lebky.

Pomerne podrobne sa analógiami k pravekým maskám z ľudských lebiek pochádzajúcim z územia Slovenska zaoberal E. Vlček (*Vlček/Kukla 1959*).

Miery/ Indexy	Definícia		Charakteristika
M 26.	n-b	128	veľká
M 29.	n-b	107	stredná
M 43.	fmt-fmt	100	
M 43(1).	fmo-fmo	93	
M 44.	ek-ek	93	
M 48.	n-pr	67	stredná
M 49a.	dak. šír.	19?	malá
M 49b.	výš. chrbt.n.	10	stredná
M 51.	mf-ek	39	malá
M 52.	spa-sbk	36	veľká
M 54.	apt-apt	24	stredná
M 55.	n-ns	49?	stredná
M 57.	sim. šírka	16	veľmi veľká
M 57a.	sim. výška	6	veľmi veľká
M 60.	pr-alv	42	veľmi malá
M 61.	ckm-ckm	58	malá
M 62.	ol-sta	43	
M 63.	enm-enm	40	
M 77.	nazomalár. u.	140	
M 80.	d.z.o.max.	44?	
M 80(1).	š.z.o.max.	61	
N	zm' - ss - zm'	120	
N	zm' - zm'	88	
I 42	52 : 51	92,3	hypsiakonch
I 42(2)	52 : 48	53,7	
I 46	50 : 44	19,3	
I 48	54 : 55	48,9	mesorhin
I 54	61 : 60	138,1	brachyuranic
I 58	63 : 62	93,0	brachystaphylin
I 67 max	80(1) : 80	138,6	
I 72	9 : 43	97,0	
I dakryal	49b : 49a	52,6	
I simotický	SS : SC	37,5	europid

Tab. 1 Miery a indexy lebky ženy vo veku juvenis/ adultus I z Bratislavy-Devína, Slovensko, neskorá doba bronzová, miery v mm (Martin/Saller 1957; Bräuer 1988).

Taf. 1 Maße und Indexe des Frauenschädels im Alter juvenis/adultus I aus Bratislava – Devín, Slowakei, späte Bronzezeit, Maße in mm (Martin/Saller 1957; Bräuer 1988).

Tvárová časť lebky z Devína

Z blízkosti žiarového pohrebiska na Brigádnickej ulici v bratislavskej časti Devín pochádza v západokarpatskom prostredí zaujímavý objav. V roku 1999 sa pri hĺbení základov rodinného domu č. 27 našla v hĺbke asi 1,8 m, v premiešanej vrstve so stopami uhlíkov a úlomkami mazanice, akoby zámerne oddelená časť ľudskej lebky (Plachá/Paulík 2000). Jej datovanie možno odhadnúť na mladšiu dobu bronzovú (11. stor. pred Kr., rozhranie velatickej a podolskej kultúry). Nález zrejme úzko súvisí s blízkym pohrebiskom, odkiaľ pochádza kultúrne nesúrodá keramika svedčiaca o velaticko-podolsko-kalenderberskom osídlení devínskeho hradiska (Plachá/Paulík 2000).

Opis nálezu

Časť lebky predstavuje vlastne tvár (*splanchnocranium*) dospelého jedinca (obr. 3), ktorá pozostáva z obidvoch nepoškodených maxíl, ľavej nepoškodenej a pravej poškodenej *os zygomaticum*, z poškodených kostí *ossa nasalia*, z *os frontale*, *os sphenoidale sin.*, *os sphenoidale dx.* a zo zvyškov *os ethmoidale* (Šefčáková 2000). Má pieskovo-svetlohnedú farbu a strednú stavbu so stredným reliéfom svalových úponov. *Glabella* a *arcus superciliares* sú naznačené, *margo supraorbitalis* má prechodný tvar, *tuber frontale lat. dx.* je stredný, čelo kolmejšie, *os zygomaticum* nižšia a hladšia, *processus zygomaticum* nižší a tenší, *processus retromarginalis* veľký, očné skôr okrúhle, tvárový reliéf stredný, *fossae caninae* hlboké, *torus palatinus* naznačený, *sutura palatina transversa* vlnitá a *sutura metopica* obliterovaná. *Sutura coronalis*, *sphenosquamosa* a *zygomaticotemporalis* sú otvorené.

Z chrupu vidno zachované pravý P² a obojstranne P¹, M¹ a M², chýbajú nezaložené tretie stoličky. Premoláre sú bez abrázie a moláre majú obrúsené hroty. Ostatné zuby sú postmortálne stratené.

Podľa morfológických znakov, ešte nezrastených švov kráňa a najmä málo opotrebovaného chrupu, ide pravdepodobne o mladú ženu vo veku juvenis/adultus I (15 – 25 rokov). Na základe porovnania s databázou pozostávajúcou z kraniologických mier 88 etnických skupín z celého sveta (Aleksjejev/Debec 1964) má žena čelový oblúk veľký, hornú tvár stredne vysokú, očné úzke a vysoké, nos stredne široký a stredne vysoký, maxilloalveolárnu dĺžku veľmi malú a maxilloalveolárnu šírku malú (tab. 1). Podľa indexov patrí k europidnému etniku, má vysoké očné (hypsiakonch), nos strednej veľkosti (mesorhin) a širokú hornú čeľusť (brachyuranic).

Tafonomická analýza

Povrch lebky je hladký, skôr matný, suchý a svetlejší. Pri pozornejšej prehliadke sa konzistencia kosti javí ako „sklovitejšia“ (pevnější), homogénnejšia a „hustejšia“, čo môže byť dôsledkom tepelného ošetrenia kosti – napr. varením.

Na skúmanom zvyšku lebky sú evidentné poškodenia s novými (čerstvými) aj starými lomami. Nové lomy vznikli v nedávnej dobe, možno pri exhumácii, avšak tvar okrajov starých lomov pripomína stopy intencionálnych zásahov.

Tvárová časť je odlomená od zvyšku lebky v oblasti *os sphenoidale* starým lomom v priereze s hladšou textúrou, pričom na jeho okraji sú v mieste *corpus ossis sphenoidalis* zreteľne najmenej tri zásahy ostrejším predmetom. Všetky staré narušenia majú rovnakú farbu ako povrch kosti. *Os zygomaticum lat. dx.* má násilím odlomený *processus temporalis*. Z *os frontale* chýba rovnejším starým lomom odlomená pravá laterálna asi jedna štvrtina *squama frontalis*. Z vnútornej strany má narušená časť tvar tupého V a z vonkajšej sú identifikovateľné dva na seba nadväzujúce konkávne oblúky, čo by mohlo zodpovedať dvom tupým úderom; pričom s ohľadom na uhol prierezu lomnej plochy, najmenej jeden z nich bol vedený z vnútornej strany už otvorenej lebky.

Obr. 3 Lebka z Bratislavy-Devína (okr. Bratislava IV, Slovensko): a) *norma frontalis*, b) *norma occipitalis*, c) *norma lateralis sin.*, d) *norma lateralis dx.*, žena, juvenis/ adultus (15 – 25 rokov). Foto: František Engel.

Abb. 3 Schädel aus Bratislava-Devín (Bez. Bratislava IV, Slowakei): a) *norma frontalis*, b) *norma occipitalis*, c) *norma lateralis sin.*, d) *norma lateralis dx.*, Frau, juvenis/adultus (15 – 25 Jahre). Foto: František Engel

Kombináciou starého a nového lomu je oddelená asi polovica chýbajúcej *squama frontalis* na ľavej strane. Pri frontálnom pohľade sa zo *squama frontalis* vlastne zachoval priečne zľava doprava prebiehajúci pás kosti široký 32 – 53 mm a končiaci okrajom *os frontale* pri bode bregma. Nový lom siaha od ľavého okraja *os frontale* až do oblasti nad vnútorným okrajom ľavej očnice. Tu na nový lom nadväzuje starý s dĺžkou 22 mm, pričom ohraničuje poškodenie od oblasti nad vnútorným okrajom pravej očnice, spočiatku takmer v pravom uhle priečne cez *squama frontalis* smerom laterálne na ľavú stranu. Tento priečny lom je tvorený dvomi oblúkmi dlhými 48 a 43 mm, pričom *lamina interna* zväčša presahuje laminu *externa*, čo môže znamenať zásah zvonka. Pravdepodobne ide najmenej o dva údery (minimálne jeden smeroval zvonka), pričom na okraji prvého dlhšieho oblúka sú viditeľné dva druhy stôp (obr. 4). V „rohovej“ časti oblúka ide o veľmi jemné dvojice priehlbín (šírka dvojice cca 2 mm), ktoré by mohli byť spôsobené zubami hlodavcov. Druhými zásahmi sú zárezy dobre viditeľné na prvom väčšom oblúku. Zárezy sa nachádzajú po celom oblúku v pravidelných vzdialenostiach približne 3-5 mm. Zdá sa, že by mohlo ísť aj o poranenie na čele. V laterálnej oblasti napravo zasa *lamina externa* presahuje laminu *interna*, čo by mohlo predstavovať zásah z vnútra – zo strany endokránia (obr. 5).

Podľa všetkého staré lomy vznikli v období nie dlho po smrti jedinca, pretože na čerstvej pružnej kosti nedošlo takmer k žiadnym vedľajším prasklinám. Mohlo by tu ísť o snahu upraviť okraje zvyšku lebky v podobe tváre, avšak situáciu znepriehľadňujú stratené časti lebky oddelené recentnými poškodeniami. Zo súčasnosti pochádza tiež triestivé narušenie v oblasti glabely a oddelenie zachovanej časti *squama frontalis*. Zvyšné časti tváre sú oddelené vo švoch, ktoré ešte neboli zrastené.

Intencionálny zásah nie je vylúčený ani v oblasti *foramen infraorbitale dexter*, kde došlo k arteficiálnemu zväčšeniu otvoru na priemer 6 x 5 mm (obr. 3a, 6), ako aj v oblasti obidvoch očníc, ktoré sú prerazené. Obidve očnice majú zväčšené otvory vo svojej zadnej časti, vo *fissura orbitalis superior* (obr. 3a). Otvor veľký asi 10 x 21 mm sa nachádza aj vo vnútornej oblasti stropu pravej očnice, pričom celá maxilárna časť očnice chýba. Všetky poškodenia majú staré lomy. Ľavá očnica je vo vnútornej maxilárnej oblasti poškodená menej a na jej strope sú z vnútornej strany vedľa seba dva malé otvory (6 x 5 mm, 5 x 5 mm).

Tvárová časť lebky z Devína nie je symetrická. Jej pravidelnosť narušuje zachovaný pás *squama frontalis*, ktorý bol oddelený pravdepodobne až v súčasnosti. Ak sa predpokladá, že by mohlo ísť o „masku“, treba pátrať po možnostiach uviazania. Hoci na lebke nevidno žiadne nápadné stopy po pripavení, nemožno vylúčiť spôsob uviazania obojstranne cez laterálnu časť *fissura orbitalis sphenomaxillaris* (resp. *fissura orbitalis inferior*; obr. 7) a cez pravý zväčšený *foramen infraorbitale*.

Porovnanie s inými nálezmi z územia Slovenska

Pozostatok tvárovej časti lebky z Bratislavy-Devína sa podobá na dnes už klasický nález intencionálne upravených dvoch lebiek z Majda-Hraškovej jaskyne z rokov 1953 a 1958 (Bárta 1958; Vlček/Kukla 1959), ktoré sa v súčasnosti datujú do neskorej doby bronzovej (Bárta/Vlček 1990). Jaskyňa sa nachádza v listnatom lese Deväť stromov (Kilenc fa) na Silickej planine (okr. Rožňava). Lebky pochádzali zo sekundárnej polohy, z nestabilnej sutiny v strednej sieni jaskyne a boli súčasťou ľudských pozostatkov z 11 – 12 jedincov. Povrch kostí je charakterizovaný ako hladký, lesklý a u niektorých zlomkov až mastného vzhľadu.

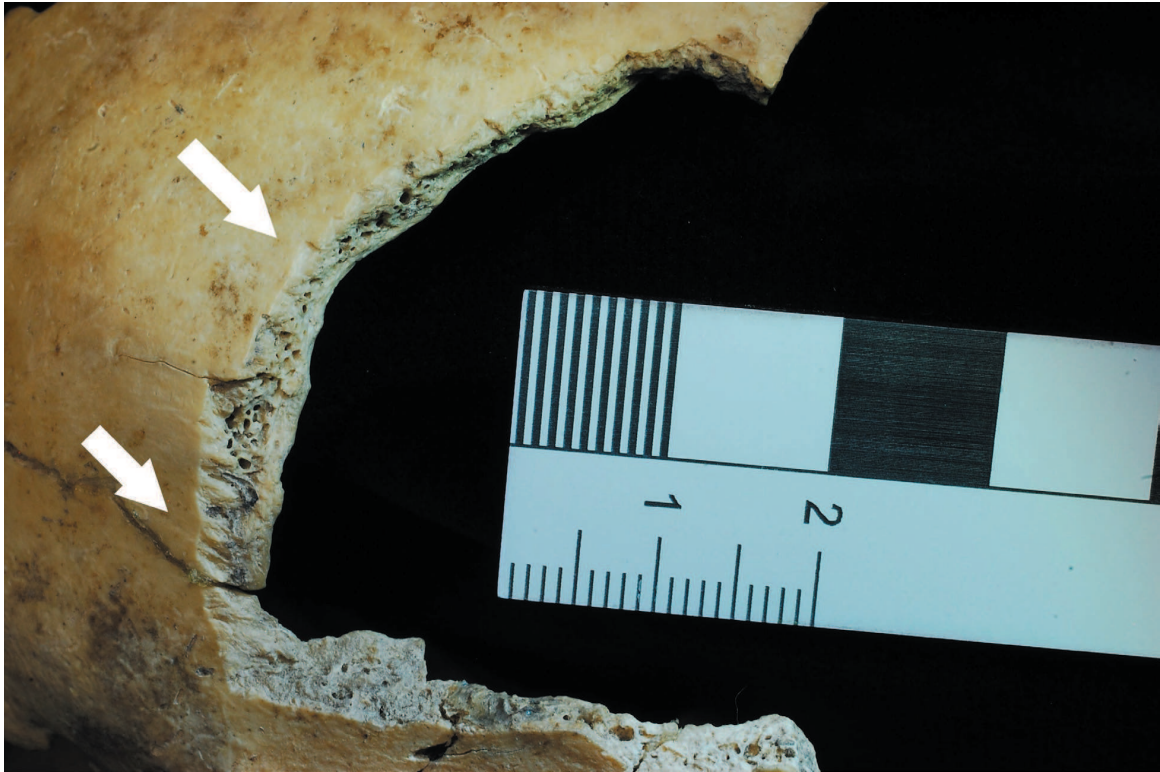
Podobne ako v prípade Devína, na tvárovej časti lebky Majda-Hraškova I (muž vo veku adultus/maturus; obr. 8a, b) sa našli stopy násilia vykonané dvojitém mechanizmom (Vlček/Kukla 1959). Predovšetkým úder vedený tupým predmetom, ktorý pôsobil na lebku veľkou silou na značnej ploche poznačili vlastnú tvárovú časť, najmä čelovú šupinu, stropy očníc a pterigoidnú oblasť. Najprv bola oddelená dolná časť čelovej kosti so zvyškom tváre a odstránené bočné časti lebky. Ďalej boli priečne odlomené stropy očníc (*pars orbitalis ossis frontalis*) a zarovnané do jednej roviny. Časti *lamina cribiformis* a *crista galli* sú tupo vylomené, takže obidva frontálne sinusy sú otvorené (*apertura sinus frontalis*).

Úprava bola dokončená tupými, ale najmä reznými zásahmi. Najmä na ľavej polovici čelovej šupiny sú stopy pripomínajúce retušovanie okraja. Veľmi zaujímavý je objav dvoch zárezov. Jeden sa našiel v oblasti spánkovej jamy a druhý pod zygomatico-frontálnou sutúrou na *margo orbitalis*. Obidva slúžili na uviazanie za ľavú jarmovú kosť. Spomína sa aj charakteristická „sklovitosť“ kostného tkaniva, čo možno „poukazuje na varenie lebky vo vode alebo v tuku“.

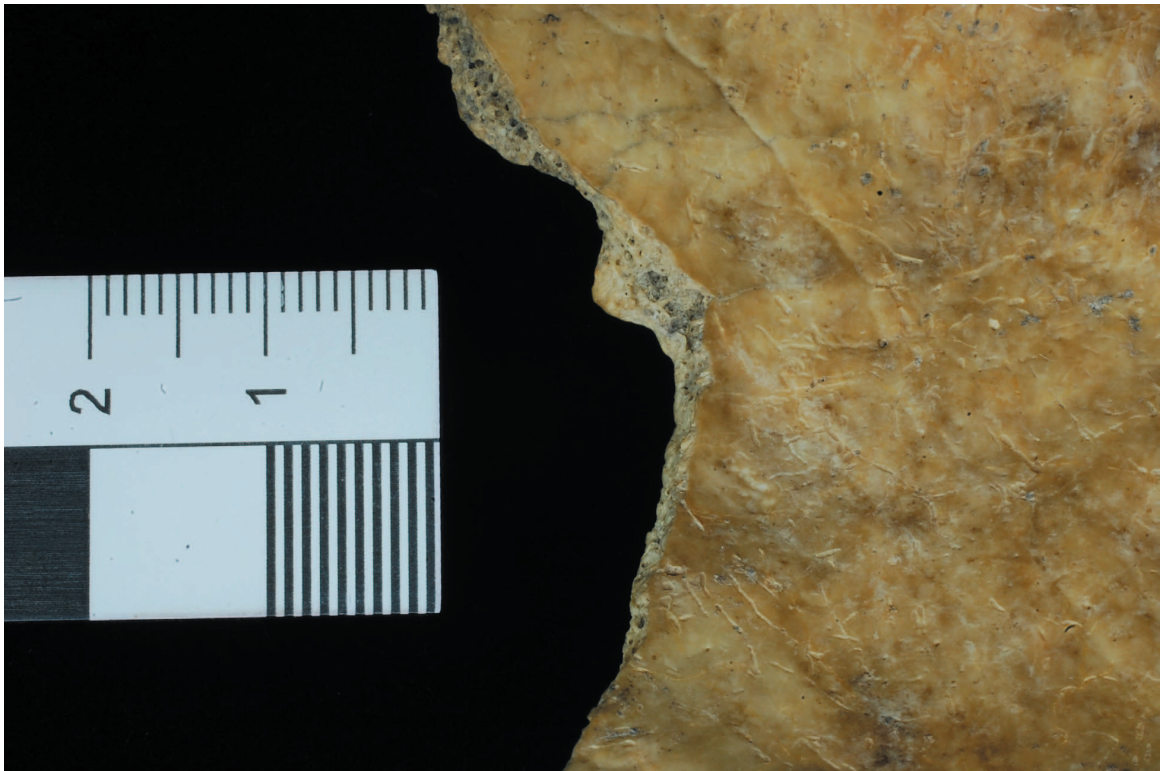
Aj lebka z jaskyne Majda-Hraškova II (obr. 8c, d) patrila mužovi vo veku adultus/maturus. Bola rozbitá na viacero nájdených častí pravdepodobne tromi zásahmi tupým nástrojom, ktorý pôsobil na oblasť medzi *tuber frontale* a *sutura coronalis* a na oblasť lambdy (Vlček/Kukla 1959). Tým sa izolovala tvárová časť lebky spojená ešte s *os sphenoidale* a časťou *squama frontalis*. Zvláštnym nálezom je ostrým nástrojom vyrezaný otvor v strope ľavej očnice, z vnútornej strany mozgovne. Jeho zámer je neznámy. Možno nebola táto tvárová časť ďalej opracovávaná pre prasklinu na pravej časti čela, ktorá vznikla pri rozbíjaní mozgovne. Teoreticky aj v prípade devínskej tváre sa pôvodne plánovaná „maska“ nemusela pri výrobe vydať, a preto ju zrejme nedokončili.

V roku 1959 (prvý prieskum jaskyne v roku 1934) pokračoval jaskyniar J. Majko v prieskume jaskyne Babská diera, ktorá sa nachádza blízko jaskyne Majda-Hraškova na Silickej planine. Pri tej príležitosti bola objavená keramika kyjatickej kultúry (neskorá doba bronzová) spolu s ľudskými a zvieracími pozostatkami (Bárta/Vlček 1990). Antropologické nálezy patrili trom jedincom, pričom pozostatok jedného z nich svojím charakterom pripomína lebku z Majda-Hraškovej jaskyne. Ide o poškodenú tvárovú časť asi 20-ročnej ženy bez ľavej polovice a bez sánky (obr. 8e, f). Na zvyšku lebky sa našli stopy po ohlodaní hlodavcami, poškodenia spôsobené pohybom v kamennej sutine jaskyne a tzv. intencionálne stopy (Bárta/Vlček 1990). Najmenej tromi tupými údermi bola priečne odlomená horná polovica čelovej kosti. Práve výsledný symetrický tvar dokazuje zámernosť vo vedení tupých úderov na lebku veľkou silou. Zrejme sa už nepokračovalo v ďalšej úprave, pretože sa odlomila ľavá časť. Nie je však úplne jasné, či sa odlomila pri presune v sutine alebo len sekundárnym uvoľnením neobliterovaných švov. Lebka bola s veľkou pravdepodobnosťou varená.

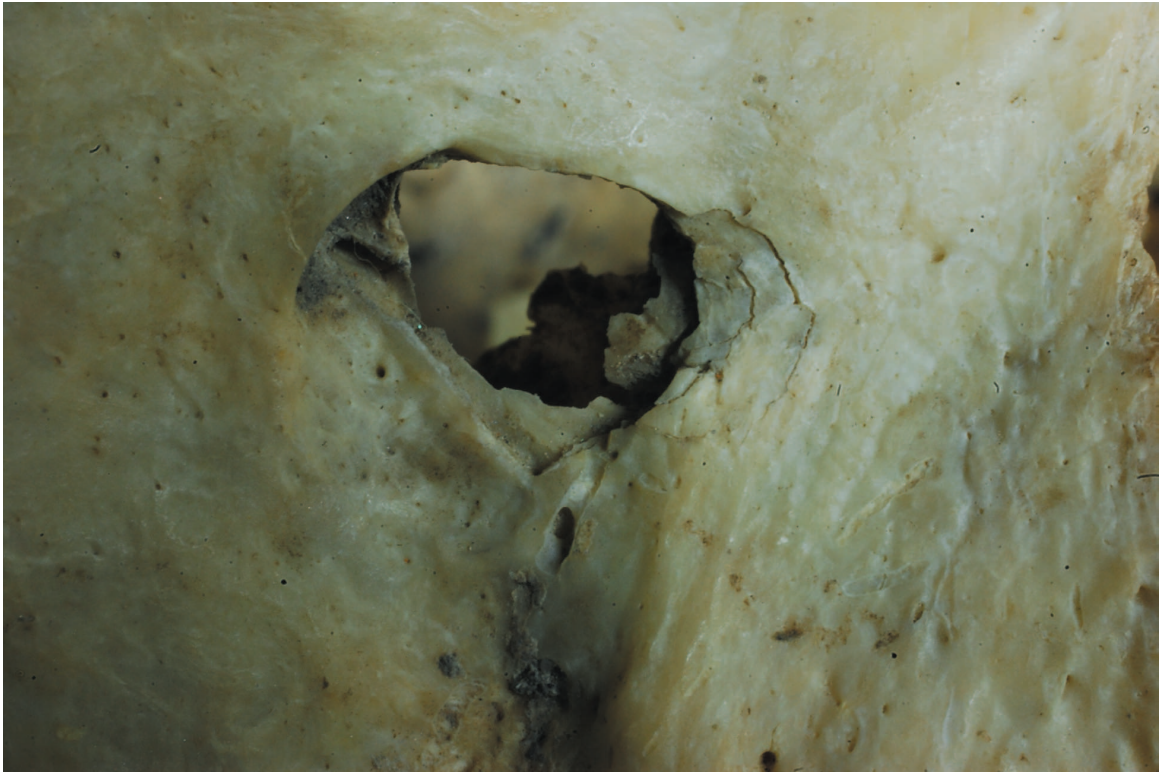
Medzi ďalšie podobné nálezy môžeme počítať neúplné *calvarium* jedinca I. (muž?, juvenis) z Ardovskej jaskyne (Thurzo/Beneš 1976; obr. 9). Bolo súčasťou antropologických nálezov najmenej troch a najviac piatich jedincov, ktoré sa našli v rokoch 1966 a 1968 vo Vstupnej chodbe v Ardovskej jaskyni. Lebka jedinca I. bola rozbitá niekoľkými tupými aj sečnými údermi a jej zachovaná tvárová časť pripomína masku. Jej povrch je hladký a lesklý, čo môže byť spôsobené uvarením (Thurzo/Beneš 1976, 143). Na „maske“ sa nenachádzajú evidentné stopy po uviazaní, avšak nemožno vylúčiť spôsob uviazania cez laterálnu časť *fissura orbitalis sphenomaxillaris*, keďže jej obidve dolné očnicové štrbiny sú neobyčajne priestorné. Tento druh uviazania uvádza Vlček v prípade masky Indio Charum z Uruguaya zo zbierky J. Wintra v Prahe (Vlček/Kukla 1959), ktorú používa ako analógiu. Aj v prípade tvárovej časti z Devína sa mohol použiť tento spôsob pripavenia. Pre zaujímavosť, v oblasti Papuánskeho zálivu kmene vyrábali špeciálne mrežované regály *agiba*, ktoré sa používali na vystavenie lebiek svojich nepriateľov. Lebky majú ratanové závesné oká, ktoré sú pretiahnuté očnicami a po oboch stranách pripavené k podperám (Millerová 2007, 130).

Obr. 4 Lebka z Bratislavy-Devína (okr. Bratislava IV, Slovensko), detail poškodenia na ľavej strane, pohľad na *lamina externa*. Foto: František Engel.
 Abb. 4 Schädel aus Bratislava-Devín (Bez. Bratislava IV, Slowakei), Detail der Beschädigung auf der linken Seite, Blick auf *lamina externa*. Foto: František Engel

Obr. 5 Lebka z Bratislavy-Devína (okr. Bratislava IV, Slovensko), detail poškodenia na pravej strane, pohľad na *lamina interna*, ktorú presahuje *lamina externa*. Foto: František Engel.
 Abb. 5 Schädel aus Bratislava-Devín (Bez. Bratislava IV, Slowakei), Detail der Beschädigung auf der rechten Seite, Blick auf *lamina interna*, die *lamina externa* übergreift. Foto: František Engel

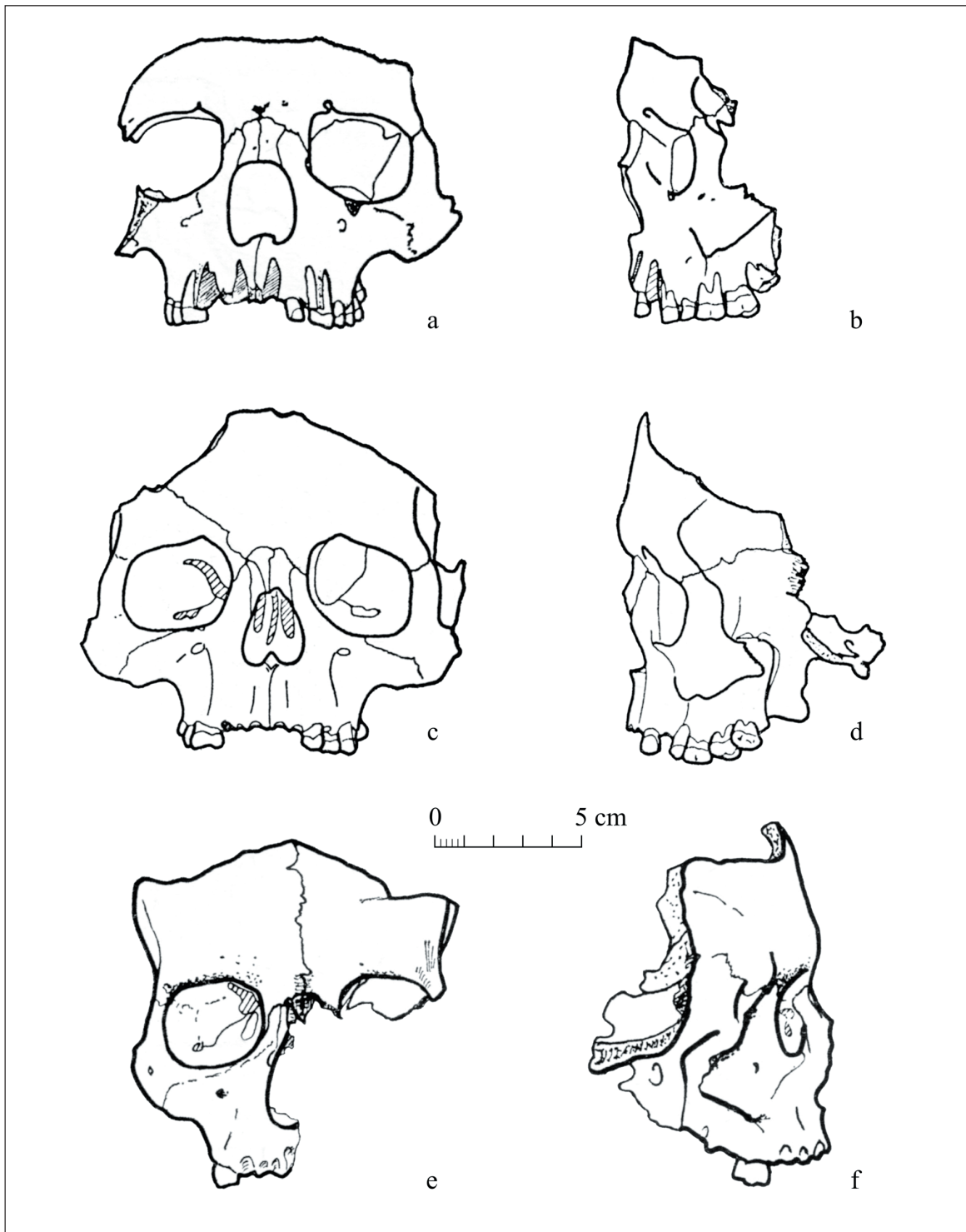
Obr. 6 Lebka z Bratislavy-Devína (okr. Bratislava IV, Slovensko), intencionálny zásah vo *foramen infraorbitale dexter*, otvor artefciálne zväčšený na priemer 6 x 5 mm. Foto: František Engel.

Abb. 6. Schädel aus Bratislava-Devín (Bez. Bratislava IV, Slowakei), intentionaler Eingriff in *foramen infraorbitale dexter*, Öffnung artefiziell vergrößert auf Durchschnitt 6 x 5 mm. Foto: František Engel

Obr. 7 Lebka z Bratislavy-Devína (okr. Bratislava IV, Slovensko), pohľad na otvory *fissura orbitalis inferior* v očníciach. Foto: František Engel.

Abb. 7 Schädel aus Bratislava-Devín (Bez. Bratislava IV, Slowakei), Blick auf Öffnungen *fissura orbitalis inferior* in den Augenhöhlen. Foto: František Engel

Obr. 8 Masky z Pudských lebiek z jaskýň Majda-Hraškova (Silická planina, okr. Rožňava). Majda-Hraškova I, muž, adultus/maturus: a) *norma frontalis*, b) *norma lateralis sin.*; Majda-Hraškova II, muž, adultus/maturus: c) *norma frontalis*, d) *norma lateralis sin.*; Babská díera, žena, juvenis/adultus (cca 20 rokov): e) *norma frontalis*, f) *norma lateralis dx.* (Vlček/Kukla 1959, Bárta/Vlček 1990), kresby: E. Vlček.

Abb. 8 Masken aus Menschenschädeln aus den Höhlen Majda-Hraškova (Silická planina, Bez. Rožňava). Majda-Hraškova I, Mann, adultus/maturus: a) *norma frontalis*, b) *norma lateralis sin.*; Majda-Hraškova II, Mann, adultus/maturus: c) *norma frontalis*, d) *norma lateralis sin.*; Babská díera, Frau, juvenis/adultus (ca. 20 Jahre): e) *norma frontalis*, f) *norma lateralis dx.* (Vlček, Kukla 1959, Bárta, Vlček 1990), Zeichnungen: E. Vlček

Obr. 9 Lebka z Ardovskej jaskyne (Silická planina, okr. Rožňava), muž?, juvenis. Foto: Denisa Pákozdyová.

Abb. 9. Schädel aus der Höhle Ardovo (Silická planina, Bez. Rožňava), Mann?, juvenis. Foto Denisa Pákozdyová

Hoci tvárová časť lebky I. jedinca z Ardovskej jaskyne pripomína svojim vzhľadom kultové masky alebo ich zvyšky, podľa Thurzu (Thurzo/Beneš 1976; Thurzo pers. comm. 2015) zistené intencionálne zásahy k takémuto vyhodnoteniu neposkytujú dostatočné oprávnenie. Tento názor podporujú aj na rovnakom mieste nájdené ďalšie časti tej istej lebky. Za najvhodnejšiu interpretáciu sa pokladá antropofágia.

Zvyšky pravekých (najčastejšie datované do bronzovej – doba halštatská) tvárových častí lebiek bez sánok, ktoré sú pokladané za masky, celkovo nesú niektoré spoločné znaky (Vlček/Kukla 1959; Teegen 2010): a) lebky majú povrch hladký, pevnejší (akoby homogénnejší), „sklovitý“ – znaky varenia, odstránenie mäkkých častí; b) intencionálne sú oddelené tvárové časti – obyčajne asi v polovici šupiny čelovej kosti, v oblasti *synchondrosis sphenooccipitalis* a na okrajoch *jarmových kostí*; c) niekedy sú okraje oddelených častí upravované – retušované; d) vyskytujú sa na nich náznaky riešenia uväzovania – napr. v oblasti spánkovej jamy a *sutura frontozygomatica* na *margo orbitalis* alebo cez laterálnu časť *fissura orbitalis sphenomaxillaris* vo vnútri očnice; e) očnice sú upravené, prerazené; f) postmortálne sú odstránené zuby (mohli však vypadnúť aj z tafonomických príčin); g) nesú stopy manipulácie – napr. spálenie; h) viditeľné znaky opotrebenia; i) prítomná úprava resp. doplnenie povrchu masky pomocou iných materiálov napr. hlinou; j) niektoré nálezy – napr. z jaskýň Majda-Hrašková, Babskej diery a z Ardovskej jaskyne (všetky okr. Rožňava, Slovenský kras) – pochádzajú z ťažšie prístupných miest, takmer kolmých skalných závrto.

Záver

V Bratislave-Devíne bola v sekundárnej polohe osamotene (izolovane), bez ďalších kostrových pozostatkov, objavená tvárová časť lebky. Podľa morfológických znakov, ešte nezrastených švov kráňa a najmä podľa málo opotrebovaného chrupu, patrila pravdepodobne mladej žene vo veku juvenis/adultus I (15 – 25 rokov). Jej datovanie zodpovedá mladšej dobe bronzovej (Plachál/Paulík 2000). Mala veľké čelo, malú šírku strednej tváre, vysoké očnice, stredne široký nos a krátku čeľusť.

Podľa analýzy starších a novších lomov došlo zrejme krátko po smrti k úprave lebky človekom, čo umocňuje pravdepodobnosť, že podľa vzhľadu jej povrchu prešla varom, aby mohla byť skeletizovaná. Teoreticky nie je možné vylúčiť, že ide o fázu intencionálneho rozbitia lebky a izolovanie tvárového skeletu, čo by sa mohlo pokladať za počiatočné štádium „výrobného procesu“ masky (Vlček/Kukla 1959). Jej tvárová časť však nie je symetrická. Pravidelnosť narušuje na pravej strane zachovaný pás šupiny čelovej kosti, ktorý je odlomený recentným lomom. Na tejto časti vidno starobylé

zásahy ostrejším predmetom, ktoré mohli pôvodne spôsobiť poranenie. Žena mohla byť, podobne ako žena z Hunte 1 (Teegen 2010), usmrtená zásahom do čela a až potom došlo k úprave jej lebky do zdanlivej podoby masky. Možno bolo pôvodným zámerom využiť otvor po zranení napr. na zavesenie lebky. Postmortálne, oveľa neskôr, mohlo dôjsť k poškodeniu ľavej časti „tváre“, pričom vznikol čerstvý lom, a tak vznikla zvláštna ťažko vysvetliteľná asymetria. Na kostiach nevidno evidentne nápadné stopy po uväzovaní.

Na rozdiel od ostatných intencionálne upravených lebiek z územia Slovenska, sa nenašla „maska“ z Devína na neprístupnom mieste v jaskyni, ale v sekundárnej polohe – v dobre prístupnej kultúrnej vrstve. Na jednej strane sa podobá tzv. kultovým maskám alebo ich polotovarom z ľudských lebiek, ako sú nálezy z jaskýň Majda-Hraškova (*Vlček in Bárta 1958*) alebo Babská diera (*Bárta/Vlček 1990*); avšak na druhej strane môže ísť „iba“ o doklad antropofágie, ako sa predpokladá v prípade nálezu z Ardotskej jaskyne (*Thurzo/Beneš 1976*). Dôvod úpravy ľudskej lebky z Devína nie je jednoznačný.

PodĎakovanie

Dovoľujem si poďakovať Mgr. Kataríne Harmadyovej, PhD. (Múzeum mesta Bratislavy) za zapožičanie nálezu z Devína a Mgr. Radovi Čambalovi (SNM – Archeologické múzeum) za pomoc pri grafických prácach.

LITERATÚRA

- Aleksejev/Debec 1964* – V. P. Aleksejev/G. F. Debec: Kraniometrija, metodika antropologičeskich issledovanij. Moskva 1964.
- Bárta 1958* – J. Bárta: Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. Slov. Arch. VI/2, 1958, 347-360.
- Bárta/Vlček 1990* – J. Bárta/ E. Vlček: Polotovar kultovej masky z ľudskej lebky z Babskej diery pri Silici. Slovenský kras 28, 1990, 117-137.
- Bräuer 1988* – G. Bräuer: Osteometrie. In: R. Knussmann (Ed.): Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Band I, 1. Teil. Stuttgart – New York 1988, 160-232.
- Buhl 2011* – Ch. A. Buhl: Von Mord, Modellierung und Mode. Der Kult um den menschlichen Schädel in der Bronzezeit. In: A. Wiczorek und Rosendahl (Ed.): Schädel Kult. Kopf und Schädel in der Kulturgeschichte des Menschen. Publikation der Reiss-Engelhorn-Museen Band 41, Mannheim 2011, 68-73.
- Eliade 1995* – M. Eliade: Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Bratislava 1995.
- Hogg 1995* – G. Hogg: Kanibalové a jejich oběti. Nakladatelství Svoboda, Praha 1995.
- Justoň 1993* – Z. Justoň: Maska (heslo). In: L. Hrdý, V. Soukup a A. Vodáková (Ed.): Sociální a kulturní antropologie. SLON, Praha 1993, 132-134.
- Kenyon 1954* – K. M. Kenyon: Excavations at Jericho. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1954, 84 (1/2), 103-110.
- Lommel 1972* – A. Lommel: Prehistorické a primitívne umenie. Pallas, Bratislava 1972, 105, 108-109.
- Millerová 2007* – J. Millerová s príspevkami Philipa Keitha a Jima Haasa: Primitivní umění. Slovart, Bratislava 2007.
- Martin/Saller 1957* – R. Martin/K. Saller: Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Band I. Stuttgart 1957.
- Orschiedt 2011* – J. Orschiedt: Schädelkult im Neolithikum. In A. Wiczorek und W. Rosendahl (Ed.): Schädel Kult. Kopf und Schädel in der Kulturgeschichte des Menschen. Publikation der Reiss-Engelhorn-Museen Band 41, Schnell und Steiner, Mannheim 2011, 53-61.
- Plachá/Paulík 2000* – V. Plachá/J. Paulík: Nález polotovaru kultovej masky z ľudskej lebky z Devína. Múzeum (Bratislava) 46-2, 2000, 1-4.
- Radovčić/Smith/Trinkaus/Wolpoff 1988* – J. Radovčić/ F. H. Smith/ E. Trinkaus/ M. H. Wolpoff: The Krapina Hominids. An illustrated catalogue of skeletal collection. Mladost, Croatian Natural History Museum, Zagreb 1988, 14-15.
- Šefčáková 2000* – A. Šefčáková: Tvár z Devína – rituálna maska? Múzeum (Bratislava) 46-2, 2000, 5.
- Teegen 2010* – W.-R. Teegen: Schädelmasken aus der Siedlung Hunte 1 am Dümmer (späte Trichterbecherkultur/frühe Schnurkeramik)? In: H. Meller und R. Maraszek (Ed.): Masken der Vorzeit in Europa (I). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte, Halle (Saale) 2010, 4, 129-140.
- Thurzo/Beneš 1976* – M. Thurzo/J. Beneš: Ardotská jaskyňa – antropologické a paleontologické zhodnotenie nálezov zo vstupnej chodby. Acta Rer. Natur. Mus. Nat. Slov. 22, 1976, 127-166.
- Vlček/Kukla 1959* – E. Vlček/J. Kukla: Halštatské kultovní masky z lidských lebek z Hraškovy jeskyně z Kilenc-fa v jihoslovenském krasu. Pam. Arch. I(2), 1959, 507-556.
- Wiczorek/Rosendahl 2011* – A. Wiczorek/W. Rosendahl (Ed.): Schädel Kult. Kopf und Schädel in der Kulturgeschichte des Menschen. Publikation der Reiss-Engelhorn-Museen Band 41, Schnell und Steiner, Mannheim 2011.

RNDr. Alena Šefčáková, PhD.

SNM-Prírodovedné múzeum

Antropologické odd.

Vajanského nábr. 2, P.O. BOX 13, 810 06 Bratislava 16

alena.sefcakova@snm.sk

URZEITLICHE RITUELLE MASKEN AUS MENSCHLICHEN SCHÄDELN: FUND AUS BRATISLAVA-DEVÍN (SLOWAKEI)

ALENA ŠEFCÁKOVÁ

Die Schädel kommen außer auf den Gräberfeldern seltener in verschiedenen Objekten auf den Siedlungen oder auf schwierig zugänglichen Stellen, wie es z. B. die Höhlen oder Schluchten sind, vor. Seltener erscheint in unterschiedlichen Perioden seit dem Paläolithikum ein isolierter Gesichtsteil. Dieses sonderbare Gesicht hat gewisse Zeichen, anhand welcher man folgern kann, dass es irgendwann in der Zeit des Todes oder kurz danach absichtlich abgetrennt wurde. Der isolierte Gesichtsteil des Schädels wirkt schon auf den ersten Blick sogar schematisch, natürlich evoziert er eine Maske und es gibt viele Gründe zu vermuten, dass er auch auf diese Art verwendet wurde. Einer von solchen interessanten Funden ist ein Teil eines Schädels aus Bratislava-Devín.

In Bratislava-Devín wurde in einer sekundären Lage einzeln – isoliert, ohne weitere Skelettreste, ein Gesichtsteil des Schädels gefunden. Anhand der morphologischen Zeichen, noch nicht zusammengewachsenen Nähten des Kaniums und vor allem wenig abgenutzten Gebisses, gehörte er wahrscheinlich einer jungen Frau im Alter von juvenis/adultus I (15 – 25 Jahre). Seine Datierung entspricht der jüngeren Bronzezeit (*Plachá/Paulík 2000*). Sie hatte eine große Stirn, kleine Breite des mittleren Gesichtes, hohe Augenhöhlen, mittelbreite Nase und kurzen Kiefer.

Anhand der Analyse der älteren und neueren Brüche ist es wahrscheinlich kurz nach dem Tod zur Präparation des Schädels durch einen Menschen gekommen, was die Wahrscheinlichkeit verstärkt, dass nach dem Aussehen der Oberfläche er mittels Kochen durchkam um skelettiert zu werden. Theoretisch kann nicht ausgeschlossen werden, dass es sich um eine Phase des intentionellen Zerschlagens des Schädels und Isolierung des Gesichtsskelettes handelt, was für die Anfangsphase des „Herstellungsprozesses“ der Maske gehalten werden könnte (*Vlček/Kukla 1959*). Ihr Gesichtsteil ist jedoch nicht symmetrisch. Die Regelmäßigkeit stört auf der rechten Seite ein erhaltener Streifen einer Schuppe des Stirnknochens, der durch einen rezenten Bruch abgebrochen ist. Auf diesem Teil sind Eingriffe von einem schärferen Gegenstand, der ursprünglich eine Verletzung verursacht konnte, sichtbar. Die Frau konnte durch einen Treffer in die Stirn getötet werden und erst dann ist es zur Präparation ihres Schädels in die scheinbare Form der Maske gekommen. Die primäre Absicht war vielleicht die Öffnung nach der Verletzung z. B. fürs Aufhängen zu nutzen. Postmortal, in einer viel späterer Zeit, konnte zu der Beschädigung des linken Teils des „Gesichtes“ durch einen frischen Bruch kommen und so ist die seltene, schwierig erklärbare Asymmetrie entstanden. Auf den Knochen sind keine evidenten Spuren nach Festbinden sichtbar.

Im Unterschied zu den anderen, durch den Menschen präparierten Schädeln aus dem Gebiet der Slowakei, hat man die „Maske“ aus Devín auf einer nicht zugänglicher Stelle in einer Höhle, sondern in einer sekundären Lage in einer gut zugänglichen Kulturschicht gefunden. Auf einer Seite ähnelt sie den sog. Kultmasken oder ihren Halbfabrikaten aus menschlichen Schädeln, wie es die Funde aus den Höhlen Majda-Hrašková (*Vlček in Bárta 1958*) oder Babská díera (*Bárta/Vlček 1990*) sind. Jedoch auf der anderen Seite kann es sich „nur“ um Beleg einer Anthropophagie handeln, wie es im Fall des Fundes aus der Höhle Ardovo vermutet wird (*Thurzó/Beneš 1976*). Der Grund der Präparation des menschlichen Schädels aus Devín ist nicht eindeutig.

Übersetzt von Ľuboš Novotný

Slovenské národné múzeum
Archeologické múzeum

Bratislava 2015
ISBN 978-80-8060-350-2

